

การจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ¹

Encyclopedic Methodology of History and Civilization of the Ancient Town of Si Thep

อัญชลี สิงห์น้อย วงศ์วัฒนา^{2*} และสุทธิพจน์ ไพธณวงษ์³

Unchalee Singnoi Wongwattana^{4*} and Sutthiphod Phiranawong⁵

(Received: 12 March 2025; Revised: 28 July 2025; Accepted: 8 August 2025)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการจัดทำสารานุกรมดังกล่าวอย่างละเอียดและถูกต้องนั้นจำเป็นต้องมีข้อมูลทั้งแบบพุทธิภูมิและปฐภูมิจากแหล่งข้อมูลอย่างน้อย 5 ประเภท ได้แก่ 1) เอกสารงานวิจัยที่ผ่านมา 2) อินเทอร์เน็ตและสื่อออนไลน์ของหน่วยงานที่เชื่อถือได้ 3) พิพิธภัณฑ 4) โบราณสถาน และ 5) การประชุมและเสวนาทางวิชาการ การนำเสนอเนื้อหาที่สำคัญควรมีรูปแบบเรียงตามลำดับเวลาและหมวดหมู่เนื้อหา มีความถูกต้อง และใช้ภาษาชัดเจน เข้าใจง่าย โดยมีหัวข้ออย่างน้อยได้แก่ 1) ศรีเทพมหานครโบราณลุ่มน้ำป่าสักและภูมิทัศน์ 2) ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและประวัติศาสตร์ตอนต้นในดินแดนสุวรรณภูมิ 3) ศรีเทพยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและประวัติศาสตร์ตอนต้น 4) ศรีเทพกับอารยธรรมขอมโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร 5) ยุคอารยธรรมทวารวดี 6) ศรีเทพยุคอารยธรรมทวารวดี 7) ศรีเทพทวารวดีและสถาปัตยกรรม 8) ยุคอารยธรรมขอมโบราณสมัยเมืองพระนคร 9) ศรีเทพยุคอารยธรรมขอมโบราณสมัยเมืองพระนคร 10) ชุมชนเมืองร่วมสมัยกับศรีเทพ และ 11) ศรีเทพยุคล่มสลาย

คำสำคัญ : สารานุกรม, ประวัติศาสตร์, อารยธรรม, เมืองโบราณศรีเทพ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การจัดทำสารานุกรมเมืองโบราณศรีเทพ: ประวัติศาสตร์และอารยธรรม”ทุนสนับสนุนการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ตามนโยบายของมหาวิทยาลัยนเรศวร

² ศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ปรัชญา และศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

³ อาจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ปรัชญา และศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

⁴ Professor Dr., Department of Linguistics, Folklore, Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Naresuan University

⁵ Dr., Department of Linguistics, Folklore, Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Naresuan University

* Corresponding author, E-mail: unchalees@nu.ac.th

Abstract

This article aims to investigate an approach to the encyclopedic method in compiling the history and civilization of the ancient town of Si Thep. The research results show that to produce such an encyclopedia with accuracy and detail, it is necessary to include both secondary and primary data from at least five categories of information sources: 1) past research documents, 2) internet and social media owned by reliable agencies, 3) museums, 4) archaeological sites and 5) academic conferences and seminars. The presentation of the content should be chronological and categorical, accurate, and use clear and easy-to-understand language, with at least the following topics: 1) Si Thep: the Metropolis of the Pa Sak River Basin and its landscape, 2) Late Prehistory and Early History in Suvarnabhumi, 3) Late Prehistory and Early History of Si Thep, 4) Si Thep and Ancient Khom Civilization in the Pre-Angkor Period, 5) Dvaravati Civilization Period, 6) Si Thep in the Dvaravati Civilization Period, 7) Si Thep-Dvaravati Architecture, 8) Ancient Khmer Civilization Era of the Angkor Period, 9) Si Thep in the Ancient Khmer Civilization Era of the Angkor Period, 10) Contemporary communities with Si Thep, and 11) Decline of Si Thep.

Keywords: Encyclopedia, History, Civilization, The Ancient Town of Si Thep

บทนำ

การศึกษาค้นคว้าวิจัยทางประวัติศาสตร์และอารยธรรม (ความเจริญขั้นสูงของมนุษย์ มีการสั่งสมมานานพอสมควร มีลักษณะเป็นระบบสังคมที่มีลักษณะซับซ้อน เป็นแม่แบบและส่งต่ออิทธิพลให้เกิดวัฒนธรรมในพื้นที่อื่น ๆ) และนำองค์ความรู้ที่รวบรวมได้ มาสังเคราะห์และวิเคราะห์จัดจำแนกหมวดหมู่เพื่อนำเสนออย่างเป็นระบบในรูปของสารานุกรม นอกจากจะเป็นการเสริมสร้างและต่อยอดองค์ความรู้ในเชิงวิชาการให้กับศาสตร์ต่าง ๆ แล้ว ยังสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจได้ไม่ด้อยไปกว่าความรู้ทางด้านอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี โดยเฉพาะการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่เน้นคุณภาพให้การท่องเที่ยวคุณภาพได้มาตรฐาน การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพที่นำเสนอเนื้อหาที่ละเอียดและถูกต้องนั้น จึงมีความสำคัญที่นอกจากจะเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับบุคคลทั่วไปที่สนใจแล้วยังอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการได้ประยุกต์ใช้เพื่อบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างสร้างสรรค์และมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับการท่องเที่ยว ตลอดจนเป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติ สร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีกด้วย

ในปี พ.ศ. 2475 กรมศิลปากรได้ประกาศให้ขึ้นทะเบียนเมืองโบราณศรีเทพเป็นโบราณสถานและได้อนุรักษ์และพัฒนาในฐานะ “อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ” เรื่อยมาจนได้รับการขึ้นทะเบียนมรดกโลกวันที่

19 กันยายน 2566 โดยองค์การเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO (UNESCO, 2019) มีมติให้ประกาศขึ้นทะเบียน “อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ” เป็นมรดกโลกแหล่งที่ 7 ของประเทศไทย ซึ่งเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมแห่งที่ 4 ต่อจากสุโขทัยและเมืองบริวาร อุทยานและเมืองบริวาร และแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพมีจำนวนไม่น้อยในตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา แต่มีรายละเอียดในเชิงลึกที่แสดงศาสตร์เฉพาะทาง ไม่ว่าจะเป็นผลการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร เช่น Fine Arts Department (2007; 2018) วิธีการทางประวัติศาสตร์ของนักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ และนักมานุษยวิทยา เช่น Wongvipak (1986) Saraya (2002) Krairiksh (2021) ฯลฯ รูปแบบและลักษณะสถาปัตยกรรม เช่น Depimai (2014) Sudsaward (2018) Sisiatngam (2024) ฯลฯ ศาสนาหรือลัทธิความเชื่อ เช่น Saengcharik (1984) Samakthai (2000) Theptha (2009) ฯลฯ ซึ่งใช้คำศัพท์ทางวิชาการที่บางครั้งยากเกินกว่าคนทั่วไปจะสามารถเข้าใจได้ อีกทั้งมีการกล่าวเชื่อมโยงถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ และคติในความเชื่อต่าง ๆ โดยที่ส่วนใหญ่แล้วจะไม่ได้แนะนำหรือให้ข้อมูลที่จำเป็นเพิ่มเติมเนื่องจากอยู่นอกเหนือจากประเด็นที่นำเสนอหรือหากกล่าวในรายละเอียดจะทำให้ต้องใช้พื้นที่ของเอกสารเกินความจำเป็น คนทั่วไปที่ไม่ได้มีพื้นฐานความรู้จึงอาจไม่สามารถเข้าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ของเมืองโบราณศรีเทพได้ ดังนั้นการนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเมืองศรีเทพในรูปแบบของสารานุกรมที่นำเสนอเนื้อหาด้วยมุมมองที่ไม่เป็นเชิงวิชาการเฉพาะด้านจนเกินไป เพื่อให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้าใจได้ไม่ยากและสามารถเข้าชมโบราณสถานได้อย่างเกิดอรรถรสมากขึ้น จึงน่าจะมีประโยชน์อย่างแท้จริงในวงกว้าง

นอกจากนี้ เนื่องจากการศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ของเมืองโบราณศรีเทพเป็นกรณี ๆ ไป จึงยังแสดงลำดับเหตุการณ์รายละเอียดของเมืองโบราณศรีเทพได้ไม่ค่อยชัดเจนหรือไม่เป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันเท่าที่ควร ประกอบกับการที่เมืองโบราณศรีเทพได้รับอารยธรรมจากทั้งทวารวดีและจากขอมโบราณ ซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เผยแพร่เข้ามายังเมืองโบราณศรีเทพในช่วงเวลาที่เหลื่อมซ้อนกัน จึงอาจสร้างความสับสนให้กับผู้อ่านได้ การจัดทำสารานุกรมที่เป็นการเรียบเรียงปะติดปะต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเมืองโบราณศรีเทพให้ต่อเนื่องกันตามลำดับเวลา โดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับการกำเนิดสยามประเทศ ตลอดจนจรรยาบรรณ สิ่งปรากฏการณ์ และกระบวนการต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับเมืองโบราณศรีเทพนั้น จะสามารถทำให้เกิดภาพที่ชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและอิทธิพลของวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีต่อเมืองโบราณศรีเทพ

ปัญหาการนำเสนอข้อมูลความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพดังกล่าวทำให้การจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเมืองโบราณศรีเทพมีความสำคัญ อย่างไรก็ตามการศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนี้ไม่ใช่เรื่องที่จะกระทำได้โดยง่าย เนื่องจากแม้ว่าจะมีข้อมูลทุติยภูมิเป็นจำนวนมากแต่ก็ไม่ครบถ้วนในประเด็นสำคัญบางประเด็น จึงต้องมี

การศึกษาวิจัยถึงวิธีการที่เหมาะสมในการจัดทำสารานุกรมดังกล่าว ทั้งในเรื่องของข้อมูล แหล่งข้อมูล และการเก็บรวบรวมข้อมูลว่าควรจะต้องกำหนดแนวทางในลักษณะและวิธีการใด ตลอดจนต้องพิจารณาถึงหลักการนำเสนอเนื้อหาของสารานุกรมที่เหมาะสมด้วยเช่นกัน

สารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสารานุกรมเมืองโบราณศรีเทพ ภายใต้นโยบายและการสนับสนุนทุนวิจัยโดยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร จัดทำเพื่อบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพและนักท่องเที่ยวที่สนใจทัศนศึกษาที่เมืองโบราณศรีเทพ ประกอบด้วยเนื้อหาที่แบ่งออกเป็น 5 ภาค ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ 2) ภาษาและชาติพันธุ์เมืองโบราณศรีเทพ 3) ศาสนา ความเชื่อ และเทวดำเนินเมืองโบราณศรีเทพ 4) ตำนานและนิทานพื้นบ้านเมืองโบราณศรีเทพ และ 5) ศรีเทพในฐานะอุทยานประวัติศาสตร์ มีความยาวประมาณ 500 หน้า เผยแพร่ทั้งในลักษณะรูปเล่มและออนไลน์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประเภทของข้อมูล แหล่งข้อมูล และการเก็บรวบรวมข้อมูลในการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
2. เพื่อศึกษาหลักการและแนวทางในการนำเสนอเนื้อหาสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

แนวคิดพื้นฐาน

การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนี้มีแนวคิดพื้นฐานหลัก 2 ประการ ได้แก่ แนวทางการจัดทำสารานุกรม และประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองศรีเทพในการศึกษาที่ผ่านมาโดยสังเขปดังนี้

สารานุกรม (encyclopedia) คือเรื่องคัดย่อที่เขียนขึ้นเพื่อการรวบรวมความรู้จากทุกสาขาวิชาหรือจากสาขาวิชาหนึ่ง หรือเฉพาะทาง เช่น สารานุกรมเกี่ยวกับ การแพทย์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา หรืออาจจะเป็นสารานุกรมที่ครอบคลุมเนื้อหาในแต่ละภูมิภาค ประเทศ หรือกลุ่มชน และขณะที่บางสารานุกรมจัดทำขึ้นเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย เช่น สารานุกรมสำหรับเยาวชน ที่จะมีเนื้อหาที่อ่านง่าย และเข้าใจง่าย สารานุกรมแบ่งออกเป็นบทความหรือรายการที่มักเรียงตามตัวอักษรของชื่อบทความหรือรายการ และบางครั้งก็มีการแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหา ซึ่งแต่ละบทความหรือรายการในสารานุกรมมีความยาวและละเอียดกว่าในพจนานุกรม อีกทั้งบทความในสารานุกรมจะเน้นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหัวข้อนั้น ๆ แตกต่างจากพจนานุกรมที่เกี่ยวกับคำศัพท์ เช่น ความหมาย การอ่าน การใช้ และรูปแบบตามหลักไวยากรณ์ ความรู้ในหนังสือสารานุกรมที่สร้างขึ้นในแต่ละยุคแต่ละสมัยจะทันสมัยที่สุดสำหรับยุคนั้น ๆ นอกจากจะเป็นคลังทรัพยากรเส้นทางปัญญาของมนุษย์แล้ว หนังสือสารานุกรมยังมีส่วนในการสร้างและพัฒนาวิธีการจัดระบบความรู้ต่าง ๆ มีการจัด

หมวดหมู่ความรู้ เรียงลำดับความสำคัญของความรู้ ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ และการสร้างค่าแทนเนื้อเรื่อง (The Thai Encyclopedia for youth Project, 2005) ทั้งนี้ สารานุกรมประวัติศาสตร์อาจคล้ายคลึงกับสารคดีประวัติศาสตร์ แต่แตกต่างกันในประเด็นที่สารคดีประวัติศาสตร์เน้นการเขียนถึงเรื่องที่ผ่านมาในอดีตให้กลายเป็นเรื่องราว จะมีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ด้วยการสร้างสรรค์ในวิธีการของผู้เขียนเอง ในขณะที่สารานุกรมประวัติศาสตร์นั้นเป็นการนำเสนอคำหรือข้อความสำคัญที่แสดงความคิดหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องพร้อมคำอธิบายหรือบรรยาย โดยเน้นข้อมูลที่ถูกต้องสามารถใช้อ้างอิงได้

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2005) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของหนังสือสารานุกรมไทย สรุปได้ดังนี้

- ก. อาจจัดพิมพ์เป็นชุดโดยคนไทยเพื่อให้คนไทยทุกคนได้มีโอกาสอ่านเพิ่มพูนความรู้พื้นฐานในสาขาวิชาการต่าง ๆ
- ข. มีการจัดเนื้อเรื่องของสาขาวิชาการต่าง ๆ ไว้ในเล่มเดียวกัน ให้ผู้อ่านได้มีโอกาสศึกษาเนื้อหาในสาขาวิชาอื่น ๆ ประกอบด้วย เพื่อให้เกิดความรู้ที่หลากหลาย
- ค. เรียบเรียงเนื้อหาต่าง ๆ ตามระดับความรู้ของผู้อ่านกลุ่มเป้าหมาย
- ง. จัดทำรูปเล่มให้แข็งแรง คงทน และสามารถนำไปใช้เป็นสื่อต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม

อีกแนวทางหนึ่งในการจัดทำสารานุกรม คือสารานุกรมที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือ สารานุกรมบริเตนิกา (Encyclopedia Britannica) ซึ่งเก่าแก่ที่สุดในโลกและตีพิมพ์มายาวนานที่สุด โดยตีพิมพ์ฉบับแรกในภาษาอังกฤษในช่วงปี พ.ศ. 2311-2314 ต่อมาบริษัทสัญชาติอเมริกันได้สิทธิจัดพิมพ์ และมีการชำระมาอย่างต่อเนื่องยาวนานที่สุด สารานุกรมนี้มีผู้เขียนกว่า 100 คนซึ่งมาเขียนให้เต็มเวลา กับอีกราว 4,000 คนซึ่งมาเขียนในนอกเวลา ซึ่งรวมถึงบุคคลสำคัญต่าง ๆ อีกด้วย ในปัจจุบันได้มีการตีพิมพ์ในรูปแบบของซีดีและเผยแพร่แบบออนไลน์เท่านั้น จากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศทำให้มีการเติบโตของสารานุกรมอิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ หลายแห่ง เช่น เอนคาร์ตา (Encarta) โดยไมโครซอฟท์ วิกีพีเดีย (Wikipedia) โดยชุมชนอาสาสมัคร ฯลฯ (Kearney, 2012)

ด้วยเหตุที่สารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนี้มีเป้าหมายเพื่อบุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษาหรือท่องเที่ยวเมืองโบราณศรีเทพ จึงน่าจะเป็นสารานุกรมที่รวบรวมข้อมูลความรู้ที่สมบูรณ์พร้อมสำหรับการนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที ดังนั้นแนวทางของโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ จึงมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางหลักมากกว่าแนวทางอื่น ๆ ที่นักวิชาการต่าง ๆ ร่วมกันเขียน ส่วนการเผยแพร่ก็นควรที่จะจัดทำทั้งในรูปแบบรูปเล่มและออนไลน์เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่กว้างขวางขึ้น

ในส่วนของแนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนั้น ในที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปเพื่อเป็นแนวทางในการสืบค้นข้อมูลรายละเอียดในเชิงลึกซึ่งจะแสดงเป็นผลการวิจัยต่อไป หากยึดหลักการแบ่งช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ของเมืองศรีเทพของกรมศิลปากร ประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

แบ่งออกเป็น 4 ช่วงสมัยไว้คือ สมัยชุมชนดั้งเดิม (พุทธศตวรรษที่ 5-11) สมัยรับวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) สมัยรับวัฒนธรรมขอมโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 16-18) และสมัยล่มสลาย (พุทธศตวรรษที่ 18) (Fine Arts Department, 2018)

เมืองโบราณศรีเทพเป็นชุมชนที่ถือกำเนิดอยู่ในดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” (อันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน) โดยพบหลักฐานว่าในบริเวณเมืองศรีเทพมีร่องรอยการอาศัยอยู่ของชุมชนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 สันนิษฐานว่าน่าจะมีการอยู่อาศัยสืบทอดมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (Fine Arts Department, 2007) พบหลักฐานการฝังศพและโครงกระดูกมนุษย์และสัตว์ ตลอดจนภาชนะข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในบริเวณเมืองศรีเทพอายุประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว และในดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้มีการค้นพบร่องรอยอารยธรรมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ทำให้ทราบว่าผู้คนในสมัยนั้นเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู สุนัข ทำนา ปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ ผลิตภาชนะดินเผาทรงต่าง ๆ หลอมโลหะเพื่อทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และทำเครื่องประดับ (ลูกปัด แหวน กำไล) จากสำริด หินสี และแก้ว และในทางสังคมมีการแบ่งชนชั้น มีพิธีกรรมเผาศพ ที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องโลกหลังความตาย หรือการเกิดใหม่ (Phitphumwithi, 2023)

ในราวพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมาผู้คนในดินแดนแห่งนี้ได้พัฒนาจากชุมชนเล็ก ๆ เกิดเป็นรัฐที่มีบทบาททางการค้าในสมัยนั้นซึ่งเอกสารจีนบันทึกชื่อว่า “ฟูนัน” (พุทธศตวรรษที่ 5-11) ดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้เป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีในหมู่พ่อค้านักเดินทางตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 ดังที่กล่าวถึงในเอกสารโบราณของหลายประเทศเช่น จีน อินเดีย และกรีก (Phitphumwithi, 2023) ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 เกิดอารยธรรมที่สำคัญต่อชาวไทยคือ “ทวารวดี” ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่มีหลักฐานว่ามีศูนย์กลางอยู่ในเขตจังหวัดนครปฐมจากการพบธรรมจักรสลักรูปก่อนการสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น โดยที่วัฒนธรรมของทวารวดีนั้นได้กระจายตัวออกไปเป็นบริเวณกว้าง พื้นที่ส่วนใหญ่คือพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางและตามลำน้ำเจ้าพระยาขึ้นไปทางเหนือ อีกทั้งยังพบจารึกอักษรปัลลวะด้วยภาษาต่าง ๆ ได้แก่ สันสกฤต บาลี และมอญโบราณ อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งมีเนื้อหาสาระในทางศาสนาพุทธและทางด้านการปกครอง

อย่างไรก็ตามมีบางการศึกษาที่มีความเห็นที่แตกต่างออกไป โดยสันนิษฐานว่าศูนย์กลางในยุคแรก ของอารยธรรมทวารวดีน่าจะเป็นเมืองศรีเทพ จากการพบเทวรูปพระกฤษณะผู้เป็นอวตารของพระนารายณ์ (พระวิษณุ) ในเทวปกรณัมของฝ่ายฮินดู และยังสอดคล้องอยู่ในตำนานทางพุทธศาสนาด้วย ซึ่งพบเป็นจำนวนมากว่าเมืองทางแถบนครปฐมอย่างมีนัยสำคัญ สอดรับกับชื่อทวารวดี ที่มีรากคำมาจาก “กรุงทวารกา” เมืองของพระกฤษณะ ตลอดจนมีหลักฐานอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง (Silpa Magazine Editorial Team, 2023) ซึ่งความคิดเห็นนี้น่าสนใจมาก สอดรับกับการขุดพบสถูปที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ “เขาคลังกอก” ที่จะทำให้เป็นไปได้ที่เมืองศรีเทพเคยเป็นศูนย์กลางอารยธรรมทวารวดี

มีหลักฐานที่ทำให้ทราบว่าเป็นเมืองโบราณศรีเทพได้พัฒนาจากชุมชนโบราณเกิดเป็นเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 12 จากการค้นพบจารึกหลักหนึ่งบริเวณเมืองศรีเทพที่กล่าวถึงโอกาสที่พระมหากษัตริย์ของเมืองศรีเทพขึ้นครองราชย์ ในปี พ.ศ. 1141 (Khatshima, 2022) โดยทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งค้นพบเมืองโบราณศรีเทพในปี พ.ศ. 2447 มีความเห็นว่าเมืองศรีเทพเป็นเมืองขนาดใหญ่ อาจเรียกได้ว่าเป็นรัฐในกลุ่มแม่น้ำป่าสักเมื่อครั้งขอมเรืองอำนาจในเขตภูมิภาคนี้ (Fine Arts Department, 2018) อย่างไรก็ตามเมืองศรีเทพไม่ได้อยู่ติดกับแม่น้ำป่าสักโดยตรงเหมือนกับเมืองอื่น ๆ เช่น อโยธยา ลพบุรี หรือพิษณุโลก คือตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำป่าสัก ชาวเมืองศรีเทพในยุคสมัยนั้นจึงมีวิถีเก็บกักน้ำไว้ใช้ในเมืองด้วยวิธีการง่าย ๆ ตามแบบที่เห็นได้ทั่วไปในยุคสมัยทวารวดี ซึ่งแผ่เข้ามายังดินแดนนี้ ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 คือการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบและการขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้อุปโภคบริโภค จนกว่าฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลากครั้งต่อไปจะมาถึง ทำให้ภายในเมืองมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ (Fine Arts Department, 2018) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและผังเมืองของเมืองศรีเทพมีความสัมพันธ์กับเมืองละโว้หรือลพบุรีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (Somsri, 1983) ซึ่งเป็นช่วงที่อารยธรรมทวารวดีได้แผ่ขึ้นมายังบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ทำให้หลายเมืองในบริเวณนี้ได้รับแนวคิดเรื่องการสร้างคูเมืองและสระน้ำด้วยเช่นกัน

เมืองศรีเทพมีบทบาทที่สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 ตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมทวารวดีจนถึงวัฒนธรรมขอมโบราณ เนื่องจากเมืองศรีเทพตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อของเขตอารยธรรม 2 แห่ง นั่นคือ เขตวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดูจากขอมโบราณในที่ราบสูงภาคอีสาน และเขตวัฒนธรรมทวารวดีจากที่ราบภาคกลาง ศรีเทพจึงเป็นชุมทางของการเดินทางระหว่างสองเขตวัฒนธรรมนี้ในอดีต ส่งผลให้ภายในเมืองศรีเทพมีศิลปกรรมทั้งแบบพุทธจากทวารวดี และแบบพราหมณ์-ฮินดูจากขอมโบราณ (Songsiri, 1999) ซึ่งประติมากรรมสกุลช่างศรีเทพ อันเป็นศิลปะแบบผสมผสานระหว่างทวารวดีและพราหมณ์-ฮินดูนี้ ต่อมาเป็นแนวทางให้เกิดเป็นสกุลช่างลพบุรีด้วย (Boisselier, 1975) อีกทั้งจากการศึกษาจารึกต่าง ๆ ที่พบในบริเวณเมืองโบราณศรีเทพนั้นบันทึกด้วยอักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรขอมโบราณ และอักษรจีน โดยภาษาที่พบในจารึกคือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ และภาษาจีน ทำให้ได้ข้อมูลอีกจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะด้านการเมือง ภาษา และชาติพันธุ์ ต่อมาในสมัยอยุธยาเมืองศรีเทพปรากฏเป็นหัวเมืองชื่อว่า “ศรีธมมอรรถ” และในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นชื่อ “วิเชียรบุรี” (Fine Arts Department, 2018; Songsiri, 1999)

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งรวบรวมความรู้ด้วยวิธีการทางมนุษยศาสตร์ในรูปแบบของสารานุกรมตามหลักเกณฑ์ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น และความรู้ที่ประมวลมาเป็นความรู้ด้านอารยธรรมและวัฒนธรรม การศึกษาวิจัยนี้มีทั้งข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิเพื่อครอบคลุมและน่าเชื่อถือได้

- ก. ข้อมูลทุติยภูมิเป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารด้านประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ที่มีผู้ศึกษาวิจัยและรวบรวมไว้แล้ว
- ข. ข้อมูลปฐมภูมิเป็นข้อมูลที่รวบรวมจากแหล่งข้อมูลโดยตรง ซึ่งเป็นพื้นที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถาน และพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น เช่น ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ ราษฎรชาวบ้าน ฯลฯ

การเก็บรวบรวมข้อมูลจะกระทำกับข้อมูลทุติยภูมิก่อน เพื่อให้ได้ข้อมูลเริ่มต้น อันจะใช้เป็นแนวทางในการวางแผนกำหนดพื้นที่ที่จะออกเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ต่าง ๆ ต่อไป โดยข้อมูลทุติยภูมินั้นจะคัดเลือกจากงานศึกษาวิจัยที่เชื่อถือได้ เช่น กรมศิลปากร นักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียง ตลอดจนนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นหนังสือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ และทางอินเทอร์เน็ต

เมื่อได้ข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ มาแล้ว จะนำมาวิเคราะห์จัดหมวดหมู่ให้เป็นระบบระเบียบ เนื่องจากมีทั้งข้อมูลที่สอดคล้องหรือเหมือนกัน แตกต่างกัน และขัดแย้งกัน และในแต่ละหมวดหมู่จะสังเคราะห์เรียบเรียงเป็นเนื้อหาทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ โดยยึดหลักการนำเสนอในรูปแบบสารานุกรมที่มีเนื้อหาครอบคลุมและรอบด้าน มีความกระชับเข้าใจง่าย และน่าสนใจ โดยเรียงตามลำดับเวลา โดยในเบื้องต้นนี้มีเป้าหมายว่าเนื้อหาในสารานุกรมนั้นควรครอบคลุมในประเด็นดังนี้ 1) ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณศรีเทพ 2) ความเป็นมาของเมืองโบราณศรีเทพ 3) เมืองโบราณศรีเทพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 4) เมืองโบราณศรีเทพในสมัยทวารวดี 5) เมืองโบราณ ศรีเทพในสมัยขอมโบราณ 6) เมืองโบราณศรีเทพในสมัยลุ่มสลาย 7) วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวศรีเทพ 8) ศาสนาและความเชื่อ 9) ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม และ 10) เมืองโบราณอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยกับเมืองศรีเทพ ทั้งนี้ทางโครงการวิจัยได้ดำเนินการขอรับรองโครงการวิจัยตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยในคนที่เป็นมาตรฐานสากลจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยนเรศวรตามขั้นตอน อีกทั้งมีการประเมินรูปแบบสารานุกรมโดยผู้ทรงคุณวุฒิตามระเบียบข้อบังคับ ส่วนการเผยแพร่จะมีทั้งที่เป็นรูปเล่มและออนไลน์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอเป็น 2 ประเด็นคือ 1) ประเภทของข้อมูล แหล่งข้อมูล และการเก็บรวบรวมข้อมูล และ 2) หลักการและแนวทางในการนำเสนอเนื้อหาในสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ส่วนการจัดทำรูปเล่มและเผยแพร่ของสารานุกรมนั้น จะแยกต่างหากจากบทความนี้

1. ประเภทของข้อมูล แหล่งข้อมูล และการเก็บรวบรวมข้อมูล

การสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพเพื่อที่จะนำไปใช้จัดทำพจนานุกรมนั้น พบว่าจำเป็นต้องใช้ข้อมูลสองประเภทคือข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิจากแหล่งข้อมูลทั้ง

หลากหลาย ซึ่งในงานวิจัยนี้พบแหล่งข้อมูลต่าง ๆ แบ่งได้เป็น 5 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) เอกสารงานวิจัยที่ผ่านมา 2) อินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ของหน่วยงานที่เชื่อถือได้ 3) พิพิธภัณฑ์ 4) เมืองโบราณ และ 5) การประชุมและเสวนาทางวิชาการ ซึ่งมีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลเริ่มจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากงานศึกษาวิจัยที่ผ่านมาซึ่งรวมถึงข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต เพื่อให้ได้เนื้อหาเกี่ยวกับทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพในเบื้องต้น จากนั้นนำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่และสถานที่ต่าง ๆ มากำหนดแหล่งข้อมูลภาคสนาม ซึ่งการออกเก็บข้อมูลภาคสนามนั้นได้ข้อมูลเพิ่มเติม มีทั้งที่เป็นเรื่องราวและภาพถ่ายสถานที่วัตถุ และสภาพแวดล้อมของโบราณสถานในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นหรือยุคทวารวดี ยุคขอมโบราณ และยุคสุโขทัยและยุคอยุธยา ตลอดจนข้อมูลจากการสัมภาษณ์สอบถามผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับแหล่งข้อมูล นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมที่ได้จากการเข้าร่วมการประชุมและเสวนาทางวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพ ซึ่งทำให้มีโอกาสได้ซักถามในประเด็นที่ยังไม่ชัดเจน

1.1 เอกสารงานวิจัยที่ผ่านมา

เอกสารงานวิจัยที่ผ่านมาที่ศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพที่เผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือบทความวิจัยในวารสารวิชาการ ตลอดจนดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ ปรากฏจำนวนอย่างน้อย 30 ชิ้นงาน เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ศาสนา และความเชื่อ อุทยานและการท่องเที่ยว การเมืองการปกครอง และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 เอกสารการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพตามลำดับปี

ความเกี่ยวข้อง	รายชื่อ
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี	1) พงศ์ธันว์ บรรทม, ชูศักดิ์ ศักดิ์ทรัพย์ทวี และจิรายุติ ชาญกิจศิลป์. (2534). ศรีเทพ: ความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียง [เอกสารประกอบการสัมมนาปริญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2) อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. (2534). จารึกที่เมืองศรีเทพ. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. 3) อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. (2538). เมืองศรีเทพ. รุ่งเรืองการพิมพ์ จำกัด. 4) อนุรักษ์ ดีพิมาย. (2557). โบราณสถานเขาค้างนอก: ลำดับอายุสมัยและแนวคิดในการก่อสร้าง [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 5) กรมศิลปากร. (2561). ศรีเทพ: เมืองศูนย์กลางความเจริญแห่งลุ่มน้ำป่าสัก (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรมศิลปากร. 6) พิริยะ ไกรฤกษ์. (2564). ศรีเทพ ทวารวดี ราชธานีแห่งแรกของสยาม. มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์.

ความเกี่ยวข้อง	รายชื่อ
	7) กังวล คัชชีมา. (2565). รายงานวิจัยเรื่องจารึกพระเจ้าเม้นทรวรมัน . มหาวิทยาลัยศิลปากร.
ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม	1) รัชนา คีตะจิตต์. (2526). การศึกษารูปแบบปราสาทสองพี่น้อง อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2) สาริต เรืองสุวรรณ. (2555). การศึกษาชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้นเมืองศรีเทพในปี พ.ศ. 2552 ด้วยวิธีศิลปกรรม [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 3) เดชา สุตสวาท. (2561). โบราณสถานเขาค้างนอก: รูปแบบสถาปัตยกรรม ความสำคัญ และคติความเชื่อ. กรมศิลปากร. 4) เชษฐ ติงสฤษดิ์. (2561). เขาค้างนอกและประเด็นความเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอินเดีย. วารสารเมืองโบราณ, 35(3), 124-125. 5) ศิวพงศ์ สีสัยงาม. (2556). ศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 6) ศิวพงศ์ สีสัยงาม. (2567). ศรีเทพ สถาปัตยกรรม-ภูมิปัญญาเมืองมรดกโลก. โรงพิมพ์มติชน.
ศาสนาและความเชื่อ	1) จิตรปรีดี อุณหะสุวรรณ. (2524). เทวรูปจากเมืองศรีเทพ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2) อรุณ แสงจารึก. (2527). คติการนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายที่เมืองศรีเทพ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 3) กนกวลี สุริยะธรรม. (2541). ร่องรอยหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบที่บริเวณชุมชนเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 4) พิกุล สมัครไทย. (2543). คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 5) วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2542). ถมอรัตน์: เขาค้างนอกของเมืองศรีเทพ. เมืองโบราณ, 25(3), 23-29. 6) งามพรรณ เทพทา. (2552). การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ความเกี่ยวข้อง	รายชื่อ
อุทยานและ การท่องเที่ยว	1) ธาดา สังข์ทอง. (2544). นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ . กรมศิลปากร. 2) สมัย สุทธิธรรม. (2546). อุทยานประวัติศาสตร์: ศรีเทพ . ที เจ เจ. 3) กรมศิลปากร. (2550). อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ . รุ่งศิลป์การพิมพ์. 4) วรณกาญจน์ เอกจันทร์. (2555). อุทยานประวัติศาสตร์: ศรีเทพ . ทีชิ่งทอยส์. 5) สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและกรมศิลปากร. (2564). เอกสารนำเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลกเมืองโบราณศรีเทพ . สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและกรมศิลปากร.
การเมือง การปกครอง	1) กุลวดี ศรศรี. (2526). การวิเคราะห์ลักษณะผังเมืองศรีเทพ [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2) ธิดา สาระยา. (2545). ศรีเทพคือศรีจนาสะ. ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บ.ก.), ศรีจนาสะ รัฐอิสระที่ราบสูง . มติชน. 3) ศรัศักร วัลลิโกดม. (2559). “ศรีเทพ” เมืองในมณฑลของศรีจนาสะ. วารสารเมืองโบราณ , 42(1), 25-38. 4) ศรัศักร วัลลิโกดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2562). ในมณฑลแห่งศรีจนาสะ ละโว้ ศรีเทพ เสมอ . มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
มานุษยวิทยา วัฒนธรรม	1) ชนัญ วงษ์วิภาค. (2529). มานุษยวิทยาประยุกต์ในศรีเทพและศรีสขาลัย . มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2) อนรรักษ์ ดีพิมาย. (2563). พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพในฐานะเมืองตอนใน ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 [วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการศึกษาที่ผ่านมาจะนำเสนอข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพเป็นจำนวนมากและค่อนข้างหลากหลาย แต่หากนำมาเรียบเรียงเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ก็ยังขาดความต่อเนื่อง บางช่วงเวลาข้อมูลไม่สมบูรณ์ เช่น ด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวศรีเทพ จึงต้องพิจารณาจากการศึกษาชุมชนหรือเมืองในบริเวณใกล้เคียงยุคสมัยเดียวกัน นอกจากนี้ยังต้องมีการขยายขอบเขตของข้อมูลศึกษาให้กว้างออกไปถึงการศึกษาประวัติศาสตร์และอารยธรรมในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือที่เรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ” ในช่วงสมัยต่าง ๆ เช่น ชุมชนดั้งเดิมยุคก่อนประวัติศาสตร์ ฟูนัน เจนละ ทวารวดี ศรีจนาสะ ขอมโบราณ ละโว้ ศรีวิชัย ลงมาจนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัยและอยุธยา ฯลฯ ดังที่ปรากฏในการศึกษาต่อไปนี้ลำดับตามปี

- 1) Briggs, L. P. (1945). Dvāravatī, the Most Ancient Kingdom of Siam. *Journal of the American Oriental Society*, 65(2), 98-107.

- 2) สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2517). แผ่นเงินสมัยทวารวดีซึ่งขุดพบที่อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารโบราณคดี*, 5(3), 302-314.
- 3) น. ณ ปากน้ำ. (2518). ศิลปที่เมืองฟ้าแดดสงยาง. *วารสารเมืองโบราณ*, 1(2), 71-84.
- 4) กรมศิลปากร. (2534). *โบราณคดีเมืองอุตะเกา*. ฝ่ายวิชาการกองโบราณคดี.
- 5) กรมศิลปากร. (2548). *โบราณคดีเมืองศรีมโหสถ*. ทรูเปิด ปี เพรส.
- 6) ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2550). พระพุทธรูปสมัยทวารวดี กับต้นแบบมาจากศิลปะอมราวดีคุปตะและปาละ. *วารสารศาสนาและวัฒนธรรม*, 81-97.
- 7) ผาสุข อินทรภู. (2551). *ทวารวดีธรรมจักร*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 8) สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). *อุทอง ต้นทางประวัติศาสตร์ไทย*. กรมศิลปากร.
- 9) สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2556). ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ขวา จาม ขอม พม่า ลาว. *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*. พิมพ์ครั้งที่ 19 ธันวาคม 2556.
- 10) สุภัททิ์พงษ์ ชุนทรง. (2557). *โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 11) เชษฐ ติงสยกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. พิมพ์ครั้งที่ 1.
- 12) วิยะดา ทองมิตร. (2564). เมืองฝ้าย: ชุมชนโบราณแห่งลุ่มน้ำปลายมาศ. *วารสารเมืองโบราณ*, 47(4), 16-21.
- 13) ศรัศกร วัลลิโภดม. (2563). อุทองถึงเขาสามแก้ว: เมืองท่าสุวรรณภูมิปากฝั่งทะเลจีน. *วารสารเมืองโบราณ*, 46(1), 28-33.
- 14) ศรัศกร วัลลิโภดม. (2564). เมืองฝ้าย: นครนอกกำแพงเพชร. *วารสารเมืองโบราณ*, 47(4), 22-28.
- 15) สภาวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม. (2565). *ทวารวดีศรีนครปฐม: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี*. สภาวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม.
- 16) กิตติ โลห์เพียรรัตน์. (2565). *ขอมโบราณ*. สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- 17) กิตติ โลห์เพียรรัตน์. (2566). *คนไทยมาจากไหน*. สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- 18) ศรัศกร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2566ก). *ข้ามคาบสมุทรในห้วงแห่งสุวรรณภูมิ*. มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- 19) ศรัศกร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2566ข). *ตามรอยกำเนิดสยามประเทศจากเมืองสิงห์สู่สุวรรณภูมิ*. มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- 20) ปรีดี พิศณุมิวทิ. (2566). *สยามรัฐยา: เส้นทางความเจริญของสุวรรณภูมิและสยามประเทศ ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ถึงพุทธศักราช 2475*. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.

1.2 อินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ของหน่วยงานที่เชื่อถือได้

แหล่งข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตได้แก่ บทความขนาดสั้น สารคดี และข่าวในเว็บไซต์ต่าง ๆ ตลอดจนโพสต์ต่าง ๆ ในสื่อสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพโดยตรง และชุมชนเมืองอื่น ๆ ที่สัมพันธ์หรืออยู่ในยุคสมัยเดียวกันกับเมืองศรีเทพ ข้อมูลในส่วนนี้จะคัดเลือกจากแหล่งที่เชื่อถือได้ ที่สำคัญได้แก่ เว็บไซต์กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สมาคมวัฒนธรรมจังหวัด เทศบาลตำบล วารสารเมืองโบราณ วารสารศิลปวัฒนธรรม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร สถาบันไทยศึกษา (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ สำนักข่าวต่าง ๆ และเฟซบุ๊กของนักวิชาการอิสระที่แสดงข้อมูลหลักฐาน เช่น Yong Boonjitpitak มิตรเอิร์ธ ความเป็นมาของชนชาติไทย สยามเทศะโดยมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ กรุงเทพฯของชาวสยาม ASEAN “มอง” ไทย ฯลฯ

1.3 พิพิธภัณฑสถาน

พิพิธภัณฑสถานที่เป็นแหล่งข้อมูลในงานวิจัยนี้มีทั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานคร ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานของประเทศไทย จำนวน 21 แห่ง จึงได้ค้นพบว่าในจำนวนนี้มี 4 แห่งที่จัดแสดงวัตถุโบราณและเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพโดยตรง ได้แก่ 1) หอโบราณคดีเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย จังหวัดเพชรบูรณ์ 2) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี 3) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย และ 4) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ส่วนพิพิธภัณฑสถานอื่นที่จัดแสดงวัตถุและเรื่องราวเมืองโบราณร่วมสมัยกับเมืองศรีเทพ ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทวารวดี และขอมโบราณ สามารถใช้เสริมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเมืองโบราณศรีเทพในส่วนที่ขาดหายไป ทั้งนี้ในส่วนของการออกสำรวจพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นต่าง ๆ จะมีการสอบถามผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นในกรณีที่ยังขาดความชัดเจน รายชื่อพิพิธภัณฑสถานที่เป็นแหล่งข้อมูลในงานวิจัยรายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แหล่งข้อมูลพิพิธภัณฑสถาน

ประเภทพิพิธภัณฑสถาน	จำนวน	ชื่อพิพิธภัณฑสถาน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	13	พระนคร อุทอง สุพรรณบุรี พระปฐมเจดีย์ ราชบุรี ปราจีนบุรี รามคำแหง สมเด็จพระนารายณ์ เมืองนครราชสีมา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สุรินทร์ และลำพูน
พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น	8	หอโบราณคดีเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย บ้านพรหมหินใต้ ชับจำปา โป่งมะนาว จันเสน เมืองโบราณดงแม่นางเมือง เมืองฝ้าย และบ้านคูเมือง

1.4 เมืองโบราณ

เมืองโบราณ หรือบางแห่งมีฐานะเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ถือเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับโบราณสถาน นอกจากจะจัดแสดงโบราณสถานและโบราณวัตถุส่วนหนึ่งแล้ว ยังแสดงข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับทำเลที่ตั้ง ภูมิประเทศ แหล่งน้ำ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนสภาพดินฟ้าอากาศ นอกจากนี้เมืองโบราณหรืออุทยานประวัติศาสตร์อื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์ร่วมสมัยกับศรีเทพในภูมิภาคอื่น ๆ ก็เป็นแหล่งเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยเช่นกัน เนื่องจากสามารถเติมเต็มข้อมูลที่ยังขาดหายหรือเสริมข้อมูลที่ยังไม่ชัดเจนเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพได้ เมืองโบราณหรืออุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นแหล่งข้อมูลในงานวิจัยนี้ปรากฏจำนวนรวมทั้งสิ้น 38 แห่ง แบ่งได้เป็น 7 กลุ่มพื้นที่ตามบริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ ในประเทศไทยดังแสดงในตาราง

ตารางที่ 3 แหล่งข้อมูลเมืองโบราณหรืออุทยานประวัติศาสตร์

พื้นที่/บริเวณ	ความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพ	ชื่อเมือง
บริเวณลุ่มน้ำป่าสัก และบริเวณตอนต้น ของลุ่มน้ำมูล	การรวมตัวกันเป็นมณฑลหรือสหพันธรัฐ ของเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีราวพุทธ ศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา (บางการศึกษา กล่าวถึงในนามของสหพันธรัฐศรีจนาศะ)	“เมืองศรีเทพ” จ.เพชรบูรณ์ “เมืองเสมา” จ.นครราชสีมา “เมืองฝ้าย” จ.บุรีรัมย์
บริเวณลุ่มน้ำ ลพบุรี-ป่าสัก	เส้นทางสำคัญที่ใช้เข้าออกสู่ทะเลอ่าวไทย ของเมืองศรีเทพ โดยมีเมืองสมัยทวารวดีที่ แผ่มาจากทางทิศใต้	“เมืองอู่ตะเภา” จ.สิงห์บุรี “เมืองจันเสน” จ.นครสวรรค์ “เมืองละโว้หรือลพบุรี” จ.ลพบุรี “เมืองพรหมทิน” จ.ลพบุรี “เมืองดงมะรุบ” จ.ลพบุรี “เมืองเวสาลีหรือไพสาลี” จ.นครสวรรค์ “เมืองบ้านใหม่ไพสาลี” จ.เพชรบูรณ์ “เมืองชัยจำปา” จ.ลพบุรี “ปราศรัยนางผมหอม” จ.ลพบุรี
บริเวณลุ่มน้ำ เจ้าพระยา	กลุ่มเมืองที่รับวัฒนธรรมทวารวดีที่แผ่มา จากทางทิศใต้ ขึ้นไปตามที่ราบลุ่มน้ำ เจ้าพระยา (บางการศึกษาถือว่าเป็นเส้น ทางเข้าออกทะเลฝั่งทะเลอันดามันของกลุ่ม เมืองทวารวดี)	“เมืองบ้านคูเมือง” จ.ชัยนาท “เมืองบ้านการุ้ง” จ.อุทัยธานี “เมืองบึงคอกช้าง” จ.อุทัยธานี “เมืองโคกไม้เดน (เมืองบน)” จ.นครสวรรค์ “เมืองทัพชุมพล” จ.นครสวรรค์ “เมืองดงแม่นางเมือง” จ.นครสวรรค์ “เมืองหริภุญไชย” จ.ลำพูน
บริเวณลุ่มน้ำ แม่กลอง-ท่าจีน	กลุ่มเมืองทวารวดีบริเวณรอบอ่าวไทยเดิม ซึ่งเป็นสมัยแรก ๆ โดยเฉพาะเมืองอู่ทอง	“เมืองอู่ทอง” จ.สุพรรณบุรี “เมืองพงตึก” จ.กาญจนบุรี

พื้นที่/บริเวณ	ความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพ	ชื่อเมือง
	และแพร่กระจายไปยังเมืองต่าง ๆ รวมถึงเมืองศรีเทพ	“เมืองคูบัว” จ.ราชบุรี “เมืองนครปฐม” จ.นครปฐม “เมืองกำแพงแสน” จังหวัดนครปฐม
บริเวณลุ่มน้ำบางปะกง	กลุ่มเมืองรอบขอบอ่าวไทยเดิมที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีเช่นกัน ซึ่งบางการศึกษาบอกว่าเมืองศรีเทพสามารถเข้าออกทะเลอ่าวไทยโดยผ่านเมืองต่าง ๆ ในบริเวณนี้ได้ด้วย	“เมืองพระรถ” จ.ชลบุรี “เมืองศรีมโหสถ” จ.ปราจีนบุรี “เมืองดงละคร” จ.ปราจีนบุรี “เมืองอู่ตะเภา (บ้านดงเมือง)” จ.สระบุรี
บริเวณลุ่มน้ำมูล-ชี	เมืองที่วัฒนธรรมทวารวดีได้แผ่ต่อเนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักเข้าไปในบริเวณที่ราบสูงโคราช ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เหลื่อมซ้อนกับสมัยวัฒนธรรมขอมโบราณ	“เมืองนครจำปาศรี” จ.มหาสารคาม “เมืองกันทรวิชัย” จ.มหาสารคาม “เมืองฟ้าแดดสงยาง” จ.กาฬสินธุ์ “เมืองดงเมืองเตย” จ.ยโสธร
เส้นทางจากเมืองพระนคร (ประเทศกัมพูชาปัจจุบัน) สู่มืองพิมาย	กลุ่มปราสาทหินสมัยขอมโบราณยุคเมืองพระนคร ที่ตั้งเรียงรายตามเส้นทางจากเมืองพระนครขึ้นมายังบริเวณลุ่มน้ำป่าสักที่ตั้งเมืองโบราณศรีเทพ	“ปราสาทหินพนมรุ้ง” จ.บุรีรัมย์ “ปราสาทเมืองต่ำ” จ.บุรีรัมย์ “ปราสาทศีขรภูมิ” จ.สุรินทร์ “ปราสาทหินพนมวัน” จ.นครราชสีมา “ปราสาทหินพิมาย” จ.นครราชสีมา

1.5 การประชุมและเสวนาทางวิชาการ

แหล่งข้อมูลของงานวิจัยรวมถึงการประชุมและเสวนาทางวิชาการที่จัดขึ้นเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพที่สำคัญได้แก่ การประชุมวิชาการระดับชาติ เรื่อง เมืองโบราณศรีเทพ: มรดกทางวัฒนธรรมของโลก โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีสาระสำคัญคือความเข้าใจเกี่ยวกับมรดกโลก โดย รศ.ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจิติ ความสำคัญของศรีเทพด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดย ศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และการนำเมืองโบราณศรีเทพเข้าสู่การเป็นมรดกโลก โดย ดร.วสุ โปษะยะนันท์ และการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง สุพรรณภูมิ: กำเนิดสยามประเทศ โดย ศ.พิเศษ ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ โดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสุพรรณบุรี มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาเป็นเมืองในดินแดนสุวรรณภูมิหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจบจนกระทั่งสมัยทวารวดี

2. หลักการและแนวทางนำเสนอเนื้อหาสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

2.1 หลักการนำเสนอสารานุกรม

หลักการนำเสนอเนื้อหาสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพแสดงดังตาราง

ตารางที่ 4 หลักการนำเสนอสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

ประเด็น	ลักษณะ
รูปแบบของเนื้อหา	เป็นแบบเรื่องค้อยที่เรียบเรียงจากการรวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ในทุกด้านหรือทุกแง่มุมที่พบจากแหล่งต่าง ๆ
ลักษณะของเนื้อหา	เน้นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหัวข้อนั้น ๆ ข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะมีความสอดคล้องกัน แต่ก็มีบ้างที่ไม่สอดคล้องกันหรือแม้กระทั่งมีความขัดแย้งกัน จะนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปโดยอาศัยการพิจารณาตัดสินจากงานศึกษาส่วนใหญ่ที่ผ่านมาและหลักฐานต่าง ๆ จากภาคสนาม
การแบ่งเนื้อหาและการเรียงลำดับ	แบ่งออกเป็นรายการที่เรียงต่อเนื่องกันตามลำดับเวลาหรือยุคสมัยที่ครอบคลุมทั้ง 4 สมัยตามแนวคิดพื้นฐานการวิจัย ซึ่งจะจัดทำเป็นหัวข้อใหญ่ ส่วนข้อมูลที่ปรากฏในสมัยเดียวกันเรียงตามหมวดหมู่หรือตามแก่นเรื่อง ซึ่งจะจัดให้เป็นหัวข้อย่อย
การจัดสร้างหัวข้อ	คัดเลือกคำสำคัญหรือชุดคำหลักที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเมืองโบราณศรีเทพ ซึ่งได้แก่ เหตุการณ์ สภาพการณ์ ความคิด บุคคลหรือรูปเคารพ สถานที่ ตลอดจนวัตถุสิ่งของ เพื่อนำเสนอเป็นหัวข้อต่าง ๆ แล้วอธิบาย
ขนาดของรายการ	มีความยาวและละเอียดกว่าในพจนานุกรม
ภาษา	ชัดเจน เข้าใจง่าย เพื่อแก้ปัญหาที่ผู้อ่านเรื่องเมืองโบราณศรีเทพประสบ โดยการปรับคำศัพท์ทางวิชาการ ให้เป็นภาษาที่เข้าใจได้ไม่ยาก หรือให้ข้อมูลที่เป็นการอธิบายเพิ่มเติม เพื่อให้คนทั่วไปได้เข้าถึงความรู้หรือเรื่องราวต่าง ๆ อย่างแท้จริง

2.2 แนวทางการนำเสนอเนื้อหา

จากประเด็นปัญหาการวิจัยในกรณีนี้ที่ข้อมูลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองศรีเทพที่ผ่านมายังมีส่วนที่ขาดหายไปและไม่ปะติดปะต่อเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องกันตามลำดับเวลาอย่างละเอียดและรอบด้าน โดยเฉพาะเรื่องกำเนิดหรือประวัติความเป็นมาของเมืองศรีเทพ มีเพียงแต่ข้อมูลที่ระบุว่าชุมชนโบราณตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เท่านั้น จึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาหาคำตอบว่าชาวศรีเทพมีบรรพบุรุษหรือรากเหง้ามาอย่างไร เป็นชาติพันธุ์และพูดภาษาใด มีความเป็นอยู่อย่างไรมาก่อน มีการพัฒนาเป็นเมืองได้อย่างไร มีความแปลกเด่นหรือเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากเมืองอื่น ๆ ในยุคสมัยเดียวกันอย่างไร เหล่านี้เป็นต้นในการศึกษาวิจัยนี้จึงจำเป็นต้องมีขอบเขตที่กว้างออกไปจากที่เฉพาะเมืองศรีเทพเท่านั้น เพื่อนำเอาข้อมูลและเหตุการณ์ของชุมชนในพื้นที่เดียวกันและสมัยเดียวกัน มาเป็นคำตอบให้กับเมืองโบราณศรีเทพโดยใช้หลักการอนุมาน หัวข้อของเนื้อหาสามารถนำเสนอตามลำดับเวลาโดยขยายจากฐานการแบ่งยุคของเมืองโบราณศรีเทพเป็น 4 ยุคตามที่กรมศิลปากรได้แบ่งไว้ ดังตาราง

ตารางที่ 5 หัวข้อของเนื้อหาสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

หัวข้อใหญ่	หัวข้อย่อย
1. ศรีเทพมหานครโบราณลุ่มน้ำป่าสักและภูมิทัศน์	ศรีเทพเมืองสี่ยุคกับพัฒนาการที่ยาวนานกว่า 800 ปี, ศรีเทพดินแดนสองอารยธรรม, นาม “ศรีเทพ”, ที่ตั้งและภูมิประเทศเมืองศรีเทพ, ลักษณะทางกายภาพของเมืองศรีเทพ
2. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและประวัติศาสตร์ตอนต้น	มนุษย์ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนสุวรรณภูมิ, การพัฒนาเป็นสังคมเมืองในช่วงรอยต่อกับยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น, ดินแดนสุวรรณภูมิ, กลองมโหระทึกในดินแดนสุวรรณภูมิ ช่วงปลายวัฒนธรรมสำริด, อารยธรรมและศาสนาจากอินเดียสู่สุวรรณภูมิ, ศูนย์กลางการค้าของสุวรรณภูมิ
3. ศรีเทพยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและประวัติศาสตร์ตอนต้น	ศรีเทพยุคชุมชนดั้งเดิม, ศรีเทพกับการติดต่อกับโลกภายนอก, ศรีเทพกับการสร้างบ้านแปงเมือง, จารึกบ้านวังไผ่ กำเนิดเมืองศรีเทพ, จารึกเมืองศรีเทพ หลักเมือง
4. ศรีเทพกับอารยธรรมขอมโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร	ช่วงสมัยศิลปวัฒนธรรมขอมโบราณ, การแผ่เข้ามาของอารยธรรมขอมโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร, ศรีเทพกับการรับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสมัยก่อนเมืองพระนคร, ศรีเทพกับรูปเคารพพระกฤษณะโควรรณะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไวษณพ, การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างขอมโบราณสมัยก่อนเมืองพระนครและทวารวดี
5. ยุคอารยธรรมทวารวดี	ที่มาของนาม “ทวารวดี”, เส้นทาง การเข้ามาของอารยธรรมทวารวดีในดินแดนสุวรรณภูมิ, ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองทวารวดียุคแรก ๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ, ชาวทวารวดี สังคม และความเป็นอยู่, อักษรและภาษาสมัยทวารวดี, สถาปัตยกรรมทวารวดี, ประติมากรรมทวารวดี, ลวดลายศิลปะทวารวดี
6. ศรีเทพยุคอารยธรรมทวารวดี	ศรีเทพทวารวดี ชีวิตและความเป็นอยู่, ศรีเทพทวารวดี เศรษฐกิจและการค้า, ศรีเทพทวารวดี จดหมายเหตุทางการคมนาคมและการค้าภูมิภาค, ศรีเทพทวารวดี จารึกและภาษา, ศรีเทพทวารวดีกับรูปเคารพพระศิวะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวะ, ศรีเทพทวารวดี รูปเคารพพระวิษณุเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไวษณพ, ศรีเทพทวารวดี รูปเคารพพระสุริยเทพเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวะ, ศรีเทพทวารวดี ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน, ศรีเทพทวารวดี ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน, ศรีเทพทวารวดี ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา
7. ศรีเทพทวารวดีและสถาปัตยกรรม	ศรีเทพทวารวดี ศาสนสถานเขาคลังในเนื่องในพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน และประติมากรรมปูนปั้นประดับ, ศรีเทพทวารวดี ศาสนสถานเขาคลังนอกเนื่องในพุทธศาสนา, ศรีเทพทวารวดี ศาสนสถานขนาดเล็ก, ศรีเทพทวารวดี ศาสนสถานเขาคมอรัตน์เนื่องในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน

หัวข้อใหญ่	หัวข้อย่อย
8. ยุคอารยธรรมขอมโบราณสมัยพระนคร	การเข้ามาของอารยธรรมขอมโบราณสมัยพระนคร, ปราสาทหินและการก่อสร้าง, ผังเมืองบาราย และการสร้างเมือง, อโรคยาศาล, อิทธิพลของอารยธรรมขอมโบราณในดินแดนสุวรรณภูมิ
9. ศรีเทพยุคอารยธรรมขอมโบราณสมัยพระนคร	ศรีเทพกับสถาปัตยกรรมและประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ปราสาทศรีเทพ, ปราสาทสองพี่น้อง, ปราสาทฤๅษี, ศรีเทพกับพุทธนิกายมหายาน (วัชรยานในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7)
10. ชุมชนเมืองร่วมสมัยกับเมืองศรีเทพ	ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำป่าสัก-มูลตอนต้น, ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก, ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา, ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน, ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำบางปะกง, ชุมชนเมืองบริเวณลุ่มน้ำมูล-ชี, กลุ่มปราสาทหินสมัยขอมโบราณยุคเมืองพระนคร
11. ศรีเทพยุคล่มสลาย	ศรีเทพกับการเกิดโรคระบาด, ศรีเทพกับภัยธรรมชาติความแห้งแล้ง, ศรีเทพกับยุคล่มสลายของอำนาจทางการเมืองขอมโบราณ, ศรีเทพกับการเกิดเส้นทางการค้าใหม่

สรุปและอภิปรายผล

บทความนี้นำเสนอแนวทางการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเมืองโบราณเช่นเมืองศรีเทพเพื่อให้ได้รายละเอียดที่เพียงพอเหมาะสมกับการจัดทำสารานุกรมนั้นจะต้องศึกษาหาข้อมูลความรู้ที่สมบูรณ์ในประเด็นต่าง ๆ อย่างรอบด้าน การศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิต่าง ๆ ยังไม่เพียงพอ จำเป็นที่จะต้องศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิหรือเชิงพื้นที่อีกด้วย ส่วนหลักการและแนวทางการนำเสนอเนื้อหาที่สำคญคือ เนื้อหาควรเรียงลำดับอย่างต่อเนื่องกันตามยุคสมัยและตามหมวดหมู่เนื้อหา เนื้อหาต้องถูกต้องสามารถอ้างอิงได้โดยอาศัยการพิจารณาจากแหล่งข้อมูลที่ตรงกันส่วนใหญ่และจากหลักฐานในพื้นที่ อีกทั้งในการทำให้นื้อหามีความชัดเจนและทำความเข้าใจได้ไม่ยากนั้นต้องมีการปรับคำศัพท์ทางวิชาการให้เป็นภาษาทั่วไปและมีการให้ข้อมูลอธิบายเพิ่มเติม

การจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์และอารยธรรมเมืองโบราณศรีเทพนี้มีความซับซ้อนและต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ปัญหาประการหนึ่งคือการตีความข้อมูลที่ไม่สอดคล้องกันจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน จึงต้องอาศัยการค้นคว้าเพิ่มเติมอย่างรอบด้านและระมัดระวัง ตลอดจนต้องอาศัยหลักฐานเชิงพื้นที่และการสอบถามจากผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่อีกด้วย และยังมีความท้าทายในเรื่องของการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น AI ในการนำเสนอข้อมูลภาพ โดยเฉพาะแผนที่ จะทำให้น่าสนใจมากกว่าที่จะใช้เพียงแผนที่กูเกิล หรืออาจใช้กับภาพประกอบเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามหลักจริยธรรม

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของงบประมาณเนื่องจากต้องใช้งบประมาณทั้งในส่วนของการวิจัยเชิงพื้นที่และการจัดพิมพ์สารานุกรมให้มีรูปแบบที่สามารถดึงดูดความสนใจได้ดี

References

- Boisselier, J. (1975). *The heritage of Thai sculpture*. Weatherhill.
- Depimai, A. (2014). *Boran sathan khao khlang nok: Lamdap ayu samai lae naeokhit nai kankosang* [Khao Khlang Nok historical site: Timeline and construction concepts] [Unpublished Master of Arts thesis]. Silpakorn University.
- Fine Arts Department. (2007). *Utyan prawatsat Sithep* [Si Thep historical park]. Rungsin Printing.
- Fine Arts Department. (2018). *Sithep: Mueang sunklang khwamcharoen haeng lumnarn pasak* [Si Thep: The City at the Center of Prosperity in the Pasak River Basin] (2nd ed.). Fine Arts Department.
- Kearney, C. (2012, 14 March). Encyclopaedia Britannica: After 244 years in print, only digital copies sold. *The Christian Science Monitor*. <https://www.reuters.com/article/technology/encyclopedia-britannica-ends-print-goes-digital-idUSBRE82C1FS/>
- Khatshima, K. (2022). *Raingan wichai rueang charuek phrachao mahenthaworaman* [Research Report on the Inscription of King Mahendravarman]. Silpakorn University.
- Krairiksh, P. (2021). *Sithep thawarawadi ratchathani haeng raek khong sayam* [Sri Thep Dvaravati, the first capital of Siam]. Piriya Krairiksh Foundation.
- Phitphumwithi, P. (2023). *Sayamratya: Sen thang khwamcharoen khong suwanaphum lae sayam prathet tangtae kon prawatsat thueng phutthasakarat songphansiroichetsipha* [Siamrathaya: The Path of Prosperity of Suvarnabhumi and Siam from Prehistory to 2475 B.E.]. National Research Council of Thailand.
- Saengcharik, O. (1984). *Khati kannaphue satsana pram latthi saiwanikai thi mueang sithep* [The beliefs of the Brahmanism, Shaivism, in Si Thep city] [Unpublished Bachelor of Arts thesis]. Silpakorn University.
- Samakthai, P. (2000). *Khati kwamchuea rueang phrasuriya thi phop chak pratimakam thi mueang boran sithep* [Beliefs about the sun god found in sculptures at the ancient city of Si Thep] [Unpublished Bachelor of Arts thesis]. Silpakorn University.

- Saraya, T. (2002). Sithep khue sichanasa [Si Thep is Si Chanasa]. In S. Wongthet (Ed.), *Sichanasa rat itsara thi rap sung* [Si Chanasa, Plateau independent state]. Matichon Book.
- Silpa Magazine Editorial Team. (2023, December 13). *Lakthan fong! Thammai chueng chuea dai wa "Sithep" khue sunklang Thawarawadi* [Evidence is clear! Why is it believed that "Si Thep" is the center of Dvaravati?]. Silpa-Mag.com. <https://www.silpa-mag.com/history/article123335>
- Sisiatngam, S. (2024). *Sithep sathapat-patima mueang moradok lok* [Sri Thep architecture-statue, world heritage city sculpture]. Matichon Book.
- Songsiri, W. (1999). Thamorat khao saksit khong mueang sithep. *MuangBoran*, 25(3), 23-29.
- Somsri, K. (1983). *Kanwikhro laksana phang mueang sithep* [Analysis of Si Thep city planning characteristics] [Unpublished Bachelor of Arts thesis]. Silpakorn University.
- Sudsaward, D. (2018). *Boransathan khao khlangkrok: rupbaep sathapatayakam khwamsamkhan lae khati kwamchuea* [Khao Khlankrok historical site: Architectural style, significance, and beliefs]. Fine Arts Department.
- The Thai Encyclopedia for youth Project. (2005). *Saranukrom thai samrap yaowachon doi phraratchaprasong nai phrabatsomdet phrabaromchanakathibet mahaphumiphon adunyadet maharat baromnatbophit lem samsip* [The Thai Encyclopedia Project for Youth with the Intention of His Majesty King Bhumibol Adulyadej the Great Volume 30]. The Thai Encyclopedia for youth Project.
- Theptha, N. (2009). *Kansueksa rongroi kannaphue satsana phram na mueang boran sithep nai chuang phutthasattawat thi sipsong-sippat* [A study of traces of Brahmanism in the ancient city of Si Thep during the 12th-18th Buddhist centuries] [Unpublished Bachelor of Arts thesis]. Silpakorn University.
- UNESCO. (2019, 11 April). *The ancient town of Si Thep*. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6402/>
- Wongvipak, C. (1986). *Manutsayawithaya prayuk nai sithep lae sisatchanalai* [Applied anthropology in Si Thep and Si Satchanalai]. Silpakorn University.